

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА**

ЛОТОЦЬКИЙ ВІТАЛІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 94(477.8):352.071(=161.2)(477.86-21)“1848/1914”(043)

УКРАЇНСЬКА ГРОМАДА МІСТА СТАНИСЛАВОВА (1848–1914 рр.)

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Івано-Франківськ – 2024

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії України і методики викладання історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор історичних наук, професор
Райківський Ігор Ярославович,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
завідувач кафедри історії України
і методики викладання історії

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор
Адамович Сергій Васильович,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
Навчально-науковий Юридичний інститут,
завідувач кафедри теорії
та історії держави і права

кандидат історичних наук, доцент
Гуйванюк Микола Романович,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
доцент кафедри історії України

Захист відбудеться 21 січня 2025 р. об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 20.051.05 у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника за адресою: вул. Чорновола, 88, м. Івано-Франківськ, 76018.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника за адресою: вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018.

Автореферат розісланий 19 грудня 2024 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Андрій КОРОЛЬКО

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасний розвиток історичної науки характеризується принципом локалізації, що закономірно з огляду на основний об'єкт історичного дослідження – людину та середовище її безпосереднього проживання і життєдіяльності. Неодмінним атрибутом подібної розвідки є локальна історія та вивчення певного урбанізованого простору в соціально-економічній та культурно-духовній площинах. Дослідження діяльності української громади міста Станиславова дає можливість не тільки простежити динаміку становлення окремої етнокультурної спільноти, але й визначити історично зумовлені фактори, які впливали на її соціально-економічний, господарський, релігійно-духовний і культурний розвиток. Окремої уваги заслуговують міжнаціональні взаємини, що підкреслюють феномен окремої спільноти, уможливають верифікувати її унікальність. Упродовж другої половини XIX – початку XX ст. відбулася чітка диференціація політичних, культурних та суспільних чинників національного самовираження, які дали змогу галицьким русинам-українцям ідентифікувати себе як окремий «соборний» народ, що претендує на власну державу.

Наукова актуальність дослідження зумовлена потребою характеристики та узагальнення маловідомих фактів із господарського, соціального, культурного та політичного життя української громади Станиславова, міжнаціональних взаємин та увідповіднення цих процесів із загальнорегіональною тенденцією. Суспільна актуальність продиктована тим, що вивчення історії окремих громад дає змогу отримати більш детальне й об'єктивне розуміння локальних процесів, простежити історично детерміновані засади формування національної ідентичності та мультикультурної різноманітності, сприяє утвердженню патріотизму. В умовах сьогодення дослідження на локальному рівні культурного, політичного, освітнього та релігійного життя української громади Станиславова дозволяє прослідкувати витоки модерного українства, особливості українського руху в австрійській Галичині, процесу національного самоусвідомлення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в рамках загальних наукових тем: «Історія Галичини. Український національний рух у Галичині: політичний, економічний, духовно-культурний аспекти» (номер державної реєстрації 0109U005847), «Історія Галичини нового і новітнього часу, історичне краєзнавство, музеєзнавство» (номер державної реєстрації – 0115U001560), «Історія Галичини нового і новітнього часу, історичне краєзнавство, методика викладання історії» (номер державної реєстрації № 0122U000223) кафедри історії України і методики викладання історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Об'єкт дослідження – українська громада м. Станиславова в 1848–1914 рр.

Предмет дослідження – соціально-економічне, культурно-освітнє, духовне та політичне життя української громади міста в досліджуваний період.

Мета дослідження полягає в комплексній та об'єктивній характеристиці ключових етапів та напрямків розвитку української громади Станиславова другої половини XIX – початку XX ст.

Для досягнення поставленої мети передбачається розв'язання таких **завдань**:

- з'ясувати висвітлення досліджуваної теми в історіографії та джерелах, охарактеризувати її методологічну основу;
- визначити місце і роль української громади Станиславова в етнічній структурі міста, встановити характер міжнаціональних взаємин і визначити ступінь залученості русинів-українців до соціально-економічного розвитку міста;
- конкретизувати вплив революційних процесів 1848–1849 рр. на свідомість русинів-українців Станиславова, участь їх у складі місцевої філії Головної руської ради;
- встановити особливості громадсько-культурної діяльності української громади Станиславова, висвітлити процес боротьби за українізацію шкільної освіти;
- розкрити особливості політизації українського національного руху та способи і форми залученості української громади Станиславова до суспільно-політичних процесів у Галичині та всій Австро-Угорщині досліджуваного періоду;
- охарактеризувати особливості релігійного життя міста, міжконфесійні взаємини та роль Греко-католицької церкви у становленні української громади.

Методологічна основа дисертації. Для комплексного висвітлення теми і наближення дисертаційної роботи до сучасних ідейно-теоретичних засад наукового осмислення використано низку принципів пізнання історичної урбаністики, локальної історії, галузей досліджень міжнаціональних (міжетнічних) відносин, які поєднуються із загальнонауковими принципами системності, історизму, науковості, гуманізму, світоглядного плюралізму та інтегративності знань. Для реалізації поставлених завдань використано низку таких загальнонаукових методів, як діалектичний, аналізу та синтезу, абстрагування і моделювання, системно-структурний і структурно-функціональний, та спеціально-наукових – геоурбаністичний, статистичний та соціологічний, комплекс історичних методів (біхевіористичний, біографічний, хронологічний, проблемно-хронологічний, ретроспективний, історичного джерелознавства, історико-порівняльний, історико-культурний, історико-топографічний, історіографічного аналізу, антропологічний та ін.).

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1848–1914 рр. *Нижня межа* зумовлена революційними подіями в Європі 1848–1849 рр., що увійшли в історію як «весна народів», поширилися на Галичину і вперше поставили «українське питання» як політичну проблему. Ліквідація кріпацтва в Галичині відкрила можливості для буржуазного розвитку, що дало поштовх до урбанізації краю, пожвавлення міського життя і загалом позитивно позначилося на соціально-економічному, культурному, політичному і духовному розвитку міста, поліетнічного за своїм

характером, у т. ч. на становище української громади. *Верхня межа* – 1914 р., початок Першої світової війни, що охопила безпосередньо територію Галичини.

Географічні рамки дисертаційної роботи співвідносяться з агломерацією Станиславова та сусідніх сіл Опришівці, Княгинин, Пасічна, Хриплин, Микитинці, Вовчинець, Крихівці, Угринів, Угорники, жителі яких активно долучалися до громадсько-політичного, культурного і соціального життя, були природним джерелом збільшення тогочасної української громади міста. Співвідношення території Станиславова другої половини XIX ст. і сьогодення представлено в додатках.

Наукова новизна полягає в тому, що дисертація є одним із перших комплексних досліджень історії української громади Станиславова другої половини XIX – початку XX ст., у якому конкретизовано способи самоорганізації українців міста, їх місце в соціальній стратифікації, господарській, культурній, духовній та політичній сферах. У дисертації сформульовано низку нових концептуальних положень та висновків, які мають важливе теоретичне та практичне значення, зокрема:

вперше:

- введено в науковий обіг раніше не опубліковані архівні джерела, які розкривають особливості політичної, господарської та культурної самоорганізації представників української громади Станиславова;
- розкрито основні етапи організації української громади та ступінь залученості до міжетнічних відносин, господарського і культурного розвитку міста;
- простежено структурні компоненти та напрямки політизації національного руху у Станиславові;

удосконалено:

- теоретичні знання про процеси національно-культурного і соціально-економічного розвитку Станиславова другої половини XIX – початку XX ст., конкретизовано чинники, що сприяли розвитку міста та його окремих громад;
- концептуальне розуміння основних структурних компонентів національної самоідентифікації русинів-українців міста – мови, релігії, системи господарювання та ін.;

отримали подальший розвиток:

- відомості про сферу господарської зайнятості представників української громади Станиславова, розвиток кооперативного руху в місті досліджуваного періоду, політичну організацію русинів-українців у 1848–1849 рр.;
- свідчення про особливості громадсько-культурної діяльності русинів-українців у Станиславові;

– осмислення місця і ролі української громади міста в соціально-економічному, культурному, політичному та духовному розвитку міста.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані положення та обґрунтовані висновки і пропозиції можуть бути використані в науково-дослідній (для подальших історичних та етнографічних досліджень), навчальній (для розробки підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій), громадській та просвітній (для популяризації історії м. Івано-Франківська, розробки експозицій краєзнавчих музеїв, виставок і т. п.) роботі.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки дисертаційної роботи обговорювали на засіданнях кафедри історії України і методики викладання історії Прикарпатського університету, а також оприлюднено на всеукраїнських та міжнародних конференціях, семінарах, круглих столах: п'ятій науковій краєзнавчій конференції «Історичні пам'ятки Галичини» (Львів, 12 листопада 2010 р.); XII Всеукраїнській науковій історико-краєзнавчій конференції «Освітнянське краєзнавство: досвід, проблеми, перспективи» (Івано-Франківськ, 6–7 жовтня 2011 р.); науково-практичній конференції «Формування науки: стан і перспективи розвитку в умовах сьогодення» (Київ, 24–25 березня 2023 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження викладено у восьми публікаціях, чотири з яких – у фахових наукових виданнях України, одна стаття – в науковому періодичному виданні держави ЄС (Республіка Чехія).

Структура дисертації зумовлена специфікою досліджуваної проблеми, а також метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (387 найменувань) та чотирьох додатків. Основний текст становить 181 сторінку, загальний обсяг – 246 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, охарактеризовано мету, завдання, хронологічні й територіальні межі, визначено об'єкт, предмет, методи дослідження, конкретизовано наукову новизну, визначено теоретичне та практичне значення отриманих результатів, вказано апробацію наукових результатів і структуру дисертації.

Розділ 1 «Історіографічні, джерелознавчі та методологічні засади дослідження» складається з трьох підрозділів, у яких розкрито основні наукові підходи до висвітлення історії української громади Станиславова, з'ясовано джерельну базу та методологічну основу. У першому підрозділі «*Стан наукової розробки проблеми*» на підставі історико-хронологічного принципу праці, пов'язані з тематикою дослідження, поділено на історіографію довоєнного періоду (до 1939 р.), радянську (до кінця 1980-х рр.) та сучасну українську (після 1991 р.).

Упродовж другої половини XIX – перших десятиліть XX ст. вийшли друком перші розвідки (М. Возняка, С. Глабінського, М. Грибовича, Й. Зелінського, І. Кревецького, З. Кузелі та ін.), у яких розкривалися окремі аспекти соціального та політичного життя Станиславова в регіональному контексті історії Галичини. Після 1939 р. автори зосереджували увагу насамперед на дослідженнях соціально-економічних процесів у Галичині загалом та Станиславові зокрема (Г. Ковальчак, С. Копчак, М. Кравець, Я. Мельничук та ін.). Діаспорні науковці власні розвідки опублікували у тритомнику «Альманах Станиславівської землі» (1975 р.). Це, зокрема, роботи П. Ісаїва, О. Лева, С. Олесницької, Ю. Синишина, І. Ставничого, Л. Шулякевича та ін. З 1980-х рр. зусиллями В. Грабовецького, В. Полека та ін. започатковано дослідження історичного минулого м. Івано-Франківська з сучасних методологічних позицій. Дослідження після 1991 р. відповідно до їх змістового наповнення поділено нами на декілька груп. Це роботи, які розкривають загальну канву та різні аспекти розвитку Станиславова (Івано-Франківська), у т. ч. в досліджуваній період (автори – С. Адамович, П. Арсенич, І. Бондарєв, В. Великочий, Б. Гаврилів, М. Головатий, Р. Діда, М. Кугутяк, В. Устинський та ін.). Церковно-духовне життя Галичини і Станиславова досліджували М. Вуянко, Р. Делятинський, О. Єгрешій, В. Марчук, І. Пилипів та ін. Проблеми становлення і розвитку освіти в місті стали предметом дослідження у працях Г. Білавич, Б. Савчука, Б. Ступарика, Л. Шологон та ін. Суспільно-політичні та господарсько-економічні аспекти історії Станиславова висвітлювали М. Гуїванюк, О. Жерноклеєв, С. Кобута, А. Королько, І. Монолатій, І. Райківський та ін. Серед сучасної зарубіжної історіографії слід виокремити дослідження польських істориків Л. Вержейського, Й. Зілінського, Я. Мокляка, Р. Піжановського, Г. Раковського та ін.

У підрозділі 1.2 «Джерельна база» проаналізовано першоджерела, які умовно поділяються на три основні групи: неопубліковані архівні матеріали, джерела особового походження (мемуарна література) та періодична преса досліджуваного періоду. Серед архівних матеріалів опрацьовано фонди Центрального державного історичного архіву України, м. Львів («Галицьке намісництво», «Галицька фінансова прокуратура», «Головна руська рада, м. Львів» та ін.) і Державного архіву Івано-Франківської області («Магістрат м. Станислав, Станиславського повіту. 1841–1917 рр.», «Станиславівська початкова школа імені Чацького», «Станиславівська приватна початкова школа Сестер Василіанок» та ін.).

З-поміж опублікованих джерел значний масив інформації відображений у мемуаристиці та періодиці. У працях мемуарного характеру авторства С. Баронча, О. Заклинського, В. Ільницького, Т. Окуневського, М. Островського та ін. розкрито побут містян, розвиток культури, освіти, міжетнічні відносини тощо. Згадані праці багаті на фактичний і статистичний матеріал, що, на жаль, не має офіційних підтверджень, не позбавлений суб'єктивізму. Цінністю відзначаються матеріали періодичної преси другої половини XIX – початку XX ст. У роботі використано відомості з газет, що видавалися у Станиславові: «Вісник Станиславівської єпархії», «Господар и промышленник»,

«Станиславівські вісті». Окремі аспекти життя Станиславова окресленого періоду висвітлювали крайові газети «Діло», «Галичанинъ», «Народний ілюстрований календар товариства «Просвіта» та ін.

У підрозділі 1.3 *«Методологія дослідження та категоріально-понятійний апарат»* деталізовано наукові принципи та методи пізнання, використані в роботі. Дослідження історії української громади Станиславова другої половини XIX – початку XX ст. реалізувалося в межах історичної урбаністики як науки про міста в сукупності всіх аспектів життєдіяльності людини в міському середовищі і відповідно всього, що стосується функціонування окремої громади. Моделювання міської історії, зокрема відтворення суспільного і побутового життя русинів-українців Станиславова, здійснювалося на основі геоурбаністичного, історико-порівняльного, історико-культурного, історико-топографічного підходів, а також принципів системності, історизму, науковості, гуманізму, світоглядного плюралізму та інтегративності знань.

Характеризуючи категоріально-понятійний апарат, звернено увагу на використання в роботі сучасного етноніму «українець / український», поряд з історичною самоназвою «русин / руський». Хронологічні межі дослідження стосуються другої половини XIX – початку XX ст., коли місто входило до складу імперії Габсбургів, у роботі автор послуговується тогочасною його назвою українською мовою Станиславів.

Розділ 2 «Соціально-економічне життя української громади Станиславова» складається з трьох підрозділів, у яких розкрито особливості етнічної (національної) стратифікації населення міста, його господарський розвиток та боротьбу за соціальні права містян. У підрозділі 2.1 *«Етнічна стратифікація населення Станиславова, місце і статус у ній русинів-українців»* встановлено, що під час характеристики етнічного (національного) складу населення слід звернути увагу на кілька факторів: віросповідання, мова спілкування, а також міграційні процеси, розвиток господарства. Перші статистичні дані, що засвідчують кількість жителів Станиславова, датуються 1732 р. – 3321 мешканець. Для порівняння, 1849 р. у місті проживало 11 тис. жителів, а напередодні Першої світової війни 1914 р. – понад 34 тис. жителів, це було одне з найбільших міст тогочасної Галичини. Упродовж 1867–1914 рр. населення міста зросло майже утричі.

Встановлено, що етнічна структура населення Станиславова формувалася поступово, без раптових і суттєвих змін. Динамічно збільшувалася питома вага польського та єврейського населення на тлі невпинного зростання загальної чисельності представників усіх національностей. З огляду на динаміку зростання чисельності міських жителів, українське населення було на третьому місці за рівнем урбанізації після євреїв та поляків (у середньому 20-25 %). У соціальному аспекті русини-українці переважно були зайняті частково промислами та ремеслом, значна їх частина проживала в приміських селах, де займалися сільським господарством.

У підрозділі 2.2 *«Участь у розвитку міського господарства: ремесло, промисловість, торгівля, транспорт, засоби комунікації, будівництво»* доведено, що на середину XIX ст. Станиславів в економічному плані був ремісничо-торговельним центром із переважно дрібними кустарними підприємствами. Щорічно, починаючи з 1857 р., у місті проводилося п'ять ярмарків. Розвиток міського господарства характеризувався багатуокладністю, паралельно з ремісничим виробництвом, особливо з 1870-х рр., почала з'являтися велика фабрично-заводська промисловість, набула піднесення торгівля, покращилися засоби комунікації.

Розвитку промисловості й господарства Станиславова сприяло спорудження мережі залізниць (у місті – з 1866 р.). На кінець XIX ст. місто стало перехрестям п'яти залізничних ліній – на Львів, Тернопіль, Коломию і Чернівці, Калуш і Стрий, Делятин і Рахів. 1894 р. у Станиславові розміщено Дирекцію державної залізниці Східної Галичини і Буковини. Станом на 1896 р. довжина вулиць міста в сумі сягала 25 кілометрів. Представники української громади Станиславова залучалися до дрібних промислів, брали активну участь у торгівлі. Завдяки розвитку українського кооперативного руху з 1890-х рр. місцеві русини-українці організували «Зв'язковий банк», «Руську міщанську касу», товариство «Сільський господар».

У підрозділі 2.3 *«Боротьба за соціальні права. Кооперативний рух та економічна діяльність українських товариств міста»* аргументовано, що в останній третині XIX ст. завдяки населенню передмість та навколишніх сіл Станиславова зростає чисельність русинів-українців міста. У зв'язку з розвитком капіталізму відбулася активізація соціального питання. Місцеві робітники і селяни передмістя активно долучаються до страйків та виступів з вимогами покращення умов праці й навіть політичних вимог. Яскравим прикладом соціальної боротьби став страйк будівельників Станиславова в 1895 р., у якому взяло участь понад 400 людей.

Важливу роль у розвитку української громади Станиславова та його околиць, зокрема в покращенні матеріального становища населення, відіграв кооперативний рух, що отримав гасло «Свій до свого по своє». Початком кооперативного руху в місті було заснування місцевим гімназійним вчителем А. Ничаєм в 1881 р. «Руської крамниці» та господарсько-промислового товариства в 1881 р. 1883 р. у Станиславові відкрилася крамниця «Народної торгівлі». Розвитку українських кооперативів у місті сприяло товариство «Просвіта», з ініціативи якого 28 вересня 1898 р. скликано збори для створення спілки «Союз крамниць», а 24 жовтня 1904 р. – просвітньо-економічне віче. 1905 р. за сприяння станиславівської «Просвіти» засновано каси Райффайзена у селах Вовчинець і Комарів.

Позитивний ефект мало створення фінансових установ, які кредитували господарські ініціативи русинів-українців. Напередодні Першої світової війни у Станиславові функціонували позичкова каса при товаристві «Руська хата» (1903 р.), «Міщанська каса» (1906 р.), торговельно-промислове товариство «Народний базар» (1912 р.).

Розділ 3 «Політичне життя, духовний і культурно-освітній розвиток української громади Станиславова» містить чотири підрозділи, у яких деталізовано ступінь залучення української громади міста до політичного, культурно-просвітницького та духовного розвитку міста. У підрозділі 3.1 *«Національне пробудження під час «весни народів» 1848–1849 рр. та післяреволюційна реакція 1850-х рр.»* констатовано, що активізація національно-політичного життя галицьких русинів-українців відбулася під час революційних подій «весни народів». У травні 1848 р. було створено першу українську політичну організацію – Головну руську раду (далі – ГРР), філія якої у Станиславові формувалася впродовж 16–30 травня. Керівником станиславівської філії було обрано Є. Прокопчиця – професора старших класів місцевої гімназії, а заступниками – Г. Шашкевича і П. Шанковського. До практичної роботи філії у Станиславові належить створення комісії для збору пожертв на побудову народного дому у Львові, реставрацію церков ГКЦ, участь у зборі підписів під петицією ГРР про поділ Галичини та ін. Окреме місце в її діяльності посідала процедура формування міського воєнізованого загону, т. зв. «полку добровольців», що складався з мешканців Станиславова і 6 вересня 1849 р. вирушив у напрямку словацького міста Кошице для допомоги австрійській армії в боротьбі з угорськими повстанцями. Частина керівного складу місцевого осередку ГРР (зокрема Г. Шашкевич, Є. Прокопчиць) після виборів до австрійського парламенту переїхали до Відня, пізніше будували власну кар'єру у Львові та Перемишлі.

Отриманий у 1848–1849 рр. політичний досвід спонукав до подальшої громадсько-політичної самоорганізації українського населення Станиславова. Революційні події вперше відкрито на політичному рівні продемонстрували відмінності між польським та українським народами, існування в кожного з них власної ідеї національно-культурного і політичного розвитку.

У підрозділі 3.2 *«Громадсько-культурна діяльність української громади та розвиток освіти в місті»* констатовано, що в руслі «весни народів» 1848 р. національно свідомі інтелігенція розгорнула боротьбу за можливість навчання в школах рідною мовою. Найбільшими українськими закладами освіти міста були створена сестрами-василіянками приватна школа для дівчат «Інститут Марії» (1901 р.), а також українська гімназія Станиславова (з 1905 р.). До створення гімназії активно долучилася українська громада міста. У 1905–1906 навчальному році міська українська гімназія прийняла на навчання 140 учнів. Розвиток закладу був пов'язаний з іменем її директора М. Сабата, який ініціював виділення окремого приміщення, дбав про якість навчання, підбір педагогів. Відомими в майбутньому випускниками гімназії були П. Ісаїв, О. Лев, Т. Мацьків та ін. Значна частина українців Станиславова навчалася і в польських закладах освіти міста. 1899 р. з ініціативи «Товариства руських женщин» у місті відкрито окремий інститут для дівчат – перший заклад подібного типу в Галичині. З ініціативи ГКЦ та культурно-просвітніх організацій у Станиславові з 1878 р. виникають бурси – приватні освітні установи для притулку (проживання) дітей (напередодні

1914 р. в місті діяли бурса Українського педагогічного товариства, селянська бурса, бурса Інституту св. Йосафата та бурса Товариства св. Миколая).

Ключовими просвітніми організаціями Станиславова, що сприяли розвитку громадського і культурного життя українців, були місцева філія «Просвіти» (1877 р., ініціатор створення і голова – викладач місцевої гімназії, мовознавець і народовський діяч Є. Желехівський), «Руська бесіда» (1884 р.), Руське педагогічне товариство (1901 р.), «Руська хата» (1903 р.), спортивні товариства «Сокіл» (1902 р.), «Січ» (1908 р.) та «Пласт» (1912 р.), туристичне товариство «Чорногора» (1910 р.), «Український народний театр ім. Івана Тобілевича» (1911 р.). Піднесенню культурного розвитку українців Станиславова сприяло перебування в місті відомих культурних діячів того часу І. Франка (впродовж 1883–1914 рр. відвідав місто дев'ять разів), Л. Бачинського, М. Лисенка, Д. Січинського та ін.

У підрозділі 3.3 «Політична діяльність української громади Станиславова» встановлено, що політичне життя українського населення міста реалізовувалося в межах кількох напрямків. Восени 1865 р. українські учні польської станиславівської гімназії створили таємну «Громаду», лідерами якої були О. Терлецький, В. Навроцький та ін. Упродовж 1865–1867 рр. громадівці видавали рукописну газету «Зірка». Вагомий вплив на політично активну частину української громади Станиславова мав наддніпрянський політичний діяч М. Драгоманов, що особисто побував у місті 1875 р., підтримував контакти з випускником станиславівської гімназії М. Бучинським. У 1889–1890 рр. у згаданій гімназії діяв окремий український учнівський гурток «Поступ», що популяризував українську культуру, історію (організатори – В. Будзиновський і М. Савіцький). 1896 р. з ініціативи В. Герасимовича, Ю. Шлемка, М. Колопенюка, П. Бойчука та ін. виникає таємний гурток «Товариство завзятців», пізніше перейменований у «Товариство на статутах». Активізації українського громадського життя в місті сприяло створення 8 грудня 1884 р. з ініціативи Н. Кобринської першого жіночого громадського об'єднання в Україні – «Товариства руських женщин», ідейним натхненником якого був І. Франко.

Громадсько-політичне життя у Станиславові активізувалося після того, як з 1867 р. внаслідок адміністративної реформи він отримав статус повітового міста. Бургомістрами в різний час обиралися А. Суханек (1866–1870 рр.), І. Камінський (1870–1888 рр.), В. Шидловський (1889–1896 рр.), А. Німгін (1896–1919 рр.). Найбільш активними в політичному житті української громади Станиславова були В. Будзиновський, Н. Кобринська, І. Кукурудз, Д. Лукіянович, В. Навроцький, М. Савіцький, О. Терлецький та ін.

У межах стихійного соціально-політичного напрямку робітники-русини, жителі міста і навколишніх сіл долучалися до масових віч, мітингів і страйків. Так, 8 грудня 1886 р. радикал, мешканець Станиславова С. Данилович організував масштабне селянське віче. Упродовж 1892 р. у

місті відбулося три віча, на одному з яких у червні виступали І. Франко та М. Павлик. Учасники віч 28 листопада 1905 р. та 30 січня 1906 р. виступали з гаслами реформування виборчого права.

На зламі XIX–XX ст. представники української громади міста були залучені до створення та діяльності перших політичних партій, стали депутатами представницьких органів влади імперії. За нашими підрахунками, зі Станиславівського округу до Галицького сейму з 1861 до 1914 рр. було делеговано вісім українських депутатів, шість з них безпосередньо представляли місто – Й. Гурик, Л. Винничук, І. Добрянський, Б. Криницький, Ю. Сас-Куїловський та Г. Хомишин. Послом до австрійського парламенту від Станиславова був Л. Бачинський.

У підрозділі 3.4 «*Релігійне життя української громади*» встановлено, що духовно-культурний розвиток українського населення Станиславова в другій половині XIX – на початку XX ст. був пов'язаний із процесом створення місцевої єпархії – третьої в Галичині після львівської та перемишльської, що завершився на підставі булли Папи Лева XIII 26 березня 1885 р. Інtronізація першого єпископа Ю. Пелеша відбулася 10 січня 1886 р. Складовою в організаційному становленні станиславівської єпархії стала реставрація кафедрального храму. Для управління єпархією здійснювався випуск періодичних видань: «Вісник Станиславівської єпархії» (з 1886 р.), «Шематизм греко-католицького кліра єпархії Станиславівської» (з 1886 р.).

Другий єпископ у Станиславові (з 1891 р.) Ю. Сас-Куїловський приділяв увагу розвитку українськомовної освіти, зокрема 1893 р. зобов'язав духовенство підтримати товариство «Шкільна поміч». Станиславівським єпископом 2 лютого 1899 р., згідно з цісарською номінацією, став А. Шептицький, який посприяв переїзду до Станиславова в березні 1900 р. сестер Василянок. Четвертий єпископ Станиславівської єпархії (указом цісаря від 16 квітня 1904 р.) Г. Хомишин у своїх посланнях виступав проти поширення в Галичині радикальних та атеїстичних впливів, за створення окремого культурно-просвітницького товариства під безпосередньою опікою Церкви. Створення окремої єпархії ГКЦ у Станиславові засвідчило зрілість української громади та роль міста як духовного і культурного центру регіону.

У **висновках** викладено результати дослідження та основні положення, винесені на захист.

1. Як окремий об'єкт українська громада Станиславова під австрійською владою науково не досліджувалася. У довоєнний період (до 1939 р.) дослідники Й. Зілінський, В. Кубійович, І. Кревецький, А. Шарловський та ін., як учасники і свідки описуваних подій, у загальних рисах акцентували на міжетнічних відносинах та суспільно-політичному становищі. Брак інтересу до локальної історії проявляла радянська історіографія, що з огляду на партійно-тоталітарний догматизм актуалізувала соціальну складову, в т. ч. інтерес до розвитку окремих міст Галичини. У працях українських дослідників з кінця XX ст. (В. Грабовецького, В. Полека, Б. Гаврилів, М. Головатого та ін.) розкриваються різні аспекти функціонування української громади, міжетнічних процесів, культурного, господарського життя Станиславова тощо. Особливість української

діаспорної історіографії (роботи П. Ісаїва, О. Лева, І. Ставничого та ін.) – описова складова на основі мемуарів, а іноземної, насамперед польської (Л. Вержейський, Й. Зілінський, Я. Мокляк та ін.), – розкриття міської історії крізь призму бачення поляків.

Репрезентативність джерельної бази зумовлена використанням неопублікованих архівних матеріалів, періодичної преси досліджуваного періоду (газети «Станиславівські вісти», «Діло», «Галичанин», «Листок господарський», «Господарсько-кооперативний часопис» та ін.), мемуаристики С. Баронча, О. Заклинського, В. Ільницького, Т. Окуневського, М. Островського. Джерельна база дає змогу насамперед відобразити суспільну атмосферу досліджуваного періоду.

Об'єктивність дослідження і репрезентативність сформованих висновків забезпечена завдяки використанню сукупності прийомів, принципів і методів наукового пізнання, а також деталізації ключових понять і термінів, зокрема доцільності вживання самоназви галицьких українців ХІХ ст. – «русини» і назви міста Станиславів.

2. Станиславів був прикладом поліетнічного міста, населення якого впродовж 1848–1914 рр. зросло в 3,3 рази. Соціальна стратифікація населення залежала від традиційного економічного розвитку регіону, а ключовими чинниками етнічної належності були віросповідання та мова спілкування. Мешканці Станиславова української національності значно поступалися в кількісному плані полякам та євреям, їх соціальна база була слабо структурована, з відносно невеликою кількістю інтелігенції. На початку 1900-х рр., коли населення Станиславова становило більше 30 тис. осіб, умовне відсоткове співвідношення між етнічними спільнотами складало: близько 50 % євреїв, 30 % – поляків та 20 % русинів-українців.

Представники міської української громади були залучені насамперед у сфері ремісничого виробництва і дрібних промислів. Включення Станиславова 1866 р. до залізничної мережі Галичини сприяло розвитку торгівлі, а розвиток фабрично-заводського виробництва був умовою урбанізації галицьких українців, населення сусідніх до Станиславова сіл – Княгинин, Угорники та ін. – стало джерелом для формування соціального прошарку найманих робітників, ремісників. Серед галицьких українців кінця ХІХ – початку ХХ ст. набув розвитку кооперативний рух та ідеї господарсько-економічного протекціонізму. Українська громада Станиславова активно долучалася до створення кооперативів. У місті діяли товариства «Народна торгівля» (1882 р.), «Союз крамниць» (1898 р.), кооператив «Кредит» (1901 р.), «Руська хата» (1903 р.) та ін. До популяризації кооперативного руху серед містян долучалося товариство «Прогрес» (1877 р.), при міських читальнях якого створювалися позичкові каси.

3. Ключовим фактором, що сприяв структурізації української громади Станиславова, стала політизація національного руху та усвідомлення своєї національно-культурної окремішності. Події «весни народів» 1848–1849 рр. продемонстрували політичну зрілість галицьких русинів-українців і призвели до створення першої політичної організації – Головної руської ради. Окрема філія Ради

була створена у Станиславові 30 травня 1848 р. під час загальних зборів представників місцевого українського населення. Новостворена інституція дотримувалася визначених центральним проводом ідей щодо розвитку національної культури, запровадження рідної мови в шкільництво, формування воєнізованих загонів для забезпечення громадського спокою і можливого захисту від угорських повстанців, а основною політичною вимогою був поділ Галичини за етнічною ознакою на Східну – українську та Західну – польську. Революційні події продемонстрували відмінності між польським та українським народами, існування в кожного з них власної ідеї самостійного національно-культурного і політичного розвитку, хоч міжнаціональні стосунки в 1848 р. на місцевому рівні ще не набули характеру конфронтації.

4. В умовах лібералізації політичного режиму Габсбурзької монархії в 1860–1870-х рр. сформувався об'єктивні умови для активізації українського національного руху в Галичині. Водночас поступово збільшується кількість національно свідомої світської інтелігенції, що цікавилася громадським життям. Лідерами суспільної думки в різний час залишалися місцеві громадські й культурні діячі М. Бачинський, брати Роман та Євген Заклинські, Є. Желехівський, М. Сабат та ін. У Станиславові національний рух проявився у формі гімназійних учнівських організацій «Громада» (1865 р.), «Руська бесіда» (1884 р.), «Поступ» (1889 р.), «Товариство завзятців» (1896 р.) та ін. На межі XIX–XX ст. місцеві діячі взяли участь у створенні та діяльності перших українських політичних партій. Зі Станиславом у різний час була пов'язана громадсько-політична діяльність відомих у Галичині партійних діячів: С. Даниловича (як співзасновника РУРП), Й. Гурика (в УНДП), К. Лукіяновича (в РУРП), Р. Яросевича (в УСДП, з 1907 р.) та ін.

Окрім вірального (гарантованого) мандату, який належав станиславівським єпископам (Ю. Сас-Куїловському та Г. Хомишину), українську громаду міста в Галицькому сеймі в різний час представляли Й. Гурик, Л. Винничук, І. Добрянський, Б. Криницький та ін. В останні десятиліття XIX – на початку XX ст. місто стало своєрідним магнітом для лідерів української суспільної думки. Станиславів відвідували М. Драгоманов, І. Франко, М. Лисенко, М. Павлик та інші відомі діячі. Демократичні ідеї тогочасної Європи, притаманні українській громадській думці у Станиславові, продемонструвала діяльність першої жіночої організації в Україні – «Товариства руських женщин», створеного М. Кобринською 1884 р.

5. Боротьба за утвердження державного статусу української мови реалізувалася насамперед у сфері шкільництва. Зростання чисельності української громади та підвищення рівня її правової свідомості зумовило боротьбу за українізацію або двомовність існуючих шкіл і відкриття окремих українських гімназій. Боротьба за відкриття української гімназії у Станиславові консолідувала місцеву українську громаду. Заснована 1905 р., гімназія перетворилася на осередок культурно-освітнього життя міста. Підвищення статусу «руської», тобто української мови, рівня національної самосвідомості були ключовими вимогами діяльності численних громадських організацій у

Станиславіві – філії «Просвіти» (з 1877 р.), спортивних товариств «Сокіл» (з 1902 р.), «Січ» (з 1908 р.), «Пласт» (з 1912 р.) та ін.

6. Ідентифікувальним і консолідувальним чинником для галицьких русинів-українців була Греко-католицька церква. Вплив ГКЦ на розвиток української громади Станиславова зумовлений традиційною релігійністю українського населення та активністю духовенства як провідника національного руху до кінця XIX ст. Заснування окремої єпархії ГКЦ в 1885 р. засвідчило зрілість громади, утвердило за Станиславом роль духовно-культурного осередку в Галичині. Станиславівські єпископи з 1885 р. до початку Першої світової війни (Ю. Пелеш, Ю. Сас-Куїловський, А. Шептицький, Г. Хомишин) активно долучалися до процесу становлення української громади, підтримували заклади освіти і культури.

Упродовж 1848–1914 рр. українська громада постала як цілісний організм, що пройшов тривалий шлях еволюції – від соціально розрізненої спільноти людей на середину XIX ст. до структурованої спільноти з чіткими політичними, культурними та духовними устремліннями, а Станиславів, по суті, перетворився з провінційного міста в повітовий центр.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Лотоцький В. Діяльність українських громад у Станиславівській гімназії й учительській семінарії в другій половині XIX ст. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Івано-Франківськ, 2010. Вип. 18. С. 150–155.

2. Лотоцький В. Розвиток міського господарства Станиславова в 1848–1914 рр. *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ, 2011. Ч. 18–19. С. 26–36.

3. Лотоцький В. Релігійне життя української громади Станиславова другої половини XIX ст. *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ, 2013. Ч. 22–23. С. 288–298.

4. Лотоцький В. Соціально-господарський фактор розвитку української громади Станиславова кінця XIX – початку XX ст. *Актуальні питання у сучасній науці*. Київ, 2023. № 4 (10). С. 374–385.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

5. Лотоцький В. Русини-українці в структурі населення міста Станиславова та їх соціальний статус (1848–1900). *Історичні пам'ятки Галичини*. Матеріали п'ятої наукової краєзнавчої конференції. 12 листопада 2010 р. Львів, 2011. С. 138–144.

6. Лотоцький В. Створення і практична діяльність окружної Руської Ради у м. Станиславіві (1848–1850 рр.). *XII Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція «Освітнянське краєзнавство: досвід, проблеми, перспективи»*, присвячена 200-річчю від дня народження

українських просвітителів І. Вагилевича та М. Шашкевича (6–7 жовтня 2011 року). Збірник матеріалів. Івано-Франківськ, 2011. С 231–238.

7. Лотоцький В.В. Взаємовідносини національних меншин Станіслава в другій половині XIX ст. *Формування науки: стан і перспективи розвитку в умовах сьогодення*. Матеріали науково-практичної конференції (Київ, 24–25 березня 2023 р.). Одеса: Видавництво «Молодий вчений», 2023. С. 51–55.

Праця, яка додатково відображає результати дослідження:

8. Лотоцький В. Українські таємні й напівтаємні організації Станіслава кінця XIX – початку XX ст. *Věda a perspektivy*. Прага, 2023. № 4 (23). С. 187–202.

АНОТАЦІЯ

Лотоцький В.В. Українська громада міста Станіслава (1848–1914 рр.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України. – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, 2024.

Дисертація присвячена комплексній та об'єктивній характеристиці ключових етапів і напрямків розвитку української громади Станіслава другої половини XIX – початку XX ст. Констатовано, що Станіслав був прикладом поліетнічного міста, населення якого впродовж 1848–1914 рр. зросло у 3,3 рази, поряд з русинами-українцями проживали євреї, поляки, німці та ін. Простежено особливості організації кооперативних установ міста – об'єднання «Народна торгівля» (1882 р.), спілки «Союз крамниць» (1898 р.), кооперативу «Кредит» (1901 р.), товариства «Руська хата» (1903 р.) та ін. Розкрито особливості громадсько-культурної діяльності українців, боротьбу за українізацію шкільної освіти та відкриття в 1905 р. української гімназії в місті. Встановлено, що лідерами суспільної думки були місцеві громадські і культурні діячі М. Бачинський, брати Роман та Євген Заклинські, Є. Желехівський, М. Сабат та ін. Охарактеризовано особливості релігійного життя міста, міжконфесійні взаємини та роль Греко-католицької церкви у становленні української громади, діяльність станіславівських єпископів Ю. Пелеша, Ю. Сас-Куїловського, А. Шептицького та Г. Хомишина. Доведено, що впродовж середини XIX – на початку XX ст. українська громада перетворилася на структуроване об'єднання з чіткими політичними, культурними та духовними устремліннями.

Ключові слова: Станіславів, українська громада, русини-українці, національні меншини, етнічні взаємини, релігійне життя, система шкільництва.

SUMMARY

Lototsky V. V. Ukrainian community of Stanislavov (1848–1914). – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in History on specialty 07.00.01 – “History of Ukraine” – Vasyl Stefanyk Precarpathian National University MES of Ukraine, 2024.

The dissertation firstly introduces previously unpublished archival sources that reveal the peculiarities of political, economic, and cultural self-organization of representatives of the Ukrainian community of Stanislaviv, shows the main stages of its organization and the degree of involvement in interethnic relations, economic and cultural development of the city; traces the structural components and directions of the process of politicization of the national movement in Stanislaviv; improves theoretical knowledge about the methods of national, cultural and socio-economic development of Stanislaviv. The relevance of the work is determined by the need for a comprehensive and generalizing study that reveals the process of formation and development of the Ukrainian community of Stanislaviv from 1848-1914. The paper establishes that in the context of the multiethnicity of the Habsburg monarchy, the main factors of national (ethnic) stratification of the population of Stanislaviv were religion and language. Due to numerous and regular censuses in the Habsburg Empire, it is stated that the Ukrainian community of Stanislaviv was inferior in number to Jews and Poles (the percentage of ethnic communities in the city in the early twentieth century. was about 50% Jews, 30% Poles, and 20% Ukrainians). Based on the analysis of interethnic (interethnic) relations of individual communities in Stanislaviv, it was found that the city in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries was one of the most tolerant in the region and the Habsburg Empire. The study of the socio-economic life of the Ukrainian community of Stanislaviv showed that the second half of the nineteenth and early twentieth centuries was a period of accelerated urbanization. The city's population increased 3.3 times compared to the end of the eighteenth century. The pace of urbanization suggests that the imperial authorities promoted the development of the region's cities by encouraging the development of urban crafts. A multifaceted structure parallel to handicraft production has been proved to characterize the city's development. In the last decades of the nineteenth century, a large factory industry began to appear; stationary, shop, and store trade gained momentum, and means of communication improved. It has been established that Rusyn-Ukrainians developed handicrafts. An example of this was Y. Huryk, a native of the village of Dolishne Uhryneve, Stanislaviv district, who gained fame as a bridge builder and was twice elected ambassador to the Galician Provincial Sejm.

It is stated that the main form of organization of production capacities of Stanislaviv's Rusyn-Ukrainians was the creation of cooperatives. This process was conditioned by the objective growth of the layer of hired workers and the actualization of the social issue as a category of population welfare. The Ukrainian community of Stanislaviv actively participated in establishing cooperatives, the most famous of which were the economic and industrial association Narodna Torgovia, the Union of Shops, the Ruska Khata Society, the Credit Cooperative, and others. The Prosvita Society also contributed to popularizing

the cooperative movement, and loan offices were established at most city reading rooms. It is proved that the critical event that established the status of a separate ethnic association for the Ukrainian community of Stanislaviv was the revolutionary events of 1848-1849 and the formation of the local branch of the Main Ruthenian Council, the first political organization of Galician Ruthenians-Ukrainians. The GDR branch in Stanislaviv was founded on May 30, 1848, during a general meeting of the city's Ukrainian population. The critical political idea of the GDR and its local branches was to divide Galicia along ethnic lines into Eastern Ukraine and Western Poland. It is proved that the next stage of activation of the national life of Galicians in general and the Ukrainian community of Stanislaviv, mainly, was the 1860s and 1870s in the context of constitutional reforms in the Habsburg Empire. From that time until 1914, the national and cultural activity of the local Ukrainian community was marked by the creation and activity of a significant number of public societies and associations. It was characterized by the features of the advanced ideas of Europe of that time, as clearly demonstrated by the founding in 1884 in Stanisławów of the first women's society in Ukraine, the Society of Russian Women, headed by N. Kobrynska. An essential advantage of the Ukrainian community of Stanislaviv was the receipt in 1885 of a loyal (guaranteed) mandate to the Galician Sejm and the permanent delegation of a local community representative to the region's representative body.

It is proved that the struggle to establish the state status of the Ukrainian language was realized, first of all, in the school system. Thanks to the initiative of the Ukrainian community of the city and numerous secret and semi-secret societies, including those at local educational institutions, a Ukrainian gymnasium was opened in 1905. Another critical factor in the development and evidence of the maturity of the Ukrainian community in Stanislaviv was the establishment of a separate diocese of the Greek Catholic Church. As a result, the city became the region's spiritual, political, and cultural center. All the bishops of Stanislaviv, from 1885 until the outbreak of the First World War – Y. Pelesh (1885–1891), Y. Sas-Kuilovsky (1891–1899), A. Sheptytsky (1899–1900) and H. Khomyshyn (since 1904) – were actively involved in the process of formation of the Ukrainian community through the construction of new churches, support of educational institutions, development of national culture, etc.

Keywords: Stanislaviv, Ukrainian community, Ukrainian Ruthenians, national minorities, ethnic relations, religious life, school system.